

หอเจ้าปู่ตา : การพัฒนากระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่า ของพระสงฆ์และชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์*

Chao Poo Ta Spirit Shrine: Development of A Process for Participation in Forest
Conservation by Monks and Communities in Lom Kao District, Phetchabun Province

พระปลัดเมธี เขมปณโณ (สอนวันดี), สมเจตน์ มีตาบุญ และนรณ กุลผาย

PhrapaladMathee Khemapano(Sornwandee), Somjet Metaboon and Narun Kulpay

วิทยาลัยสงฆ์พ้อขุนผาเมือง เพชรบูรณ์

Pho Khun Pha Mueang Buddhist College, Phetchabun

E-mail: mathee.sor@mcu.ac.th

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง หอเจ้าปู่ตา: การพัฒนากระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับหอเจ้าปู่ตาของชุมชน 2) วิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์และชุมชนในการใช้หอเจ้าปู่ตาเป็นกลไกทางสังคมเพื่อการอนุรักษ์ป่า และ 3) พัฒนาระบบการมีส่วนร่วมระหว่างพระสงฆ์และชุมชนในการอนุรักษ์ป่าผ่านความเชื่อและพิธีกรรมหอเจ้าปู่ตา โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสม ได้แก่ การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผ่านการสัมภาษณ์เชิงลึก และการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) ผ่านการสนทนากลุ่มกับพระสังฆาธิการ ผู้นำชุมชน เจ้าหน้าที่รัฐ และนักวิชาการ

ผลการวิจัยพบว่า ความเชื่อและพิธีกรรมหอเจ้าปู่ตาเป็นคติความเชื่อดั้งเดิมของชาวอีสานที่ทำหน้าที่เป็นศูนย์รวมจิตใจและกลไกทางสังคม โดยเชื่อว่าปู่ตาเป็นผู้คุ้มครองหมู่บ้านและปัดเป่าภัยพิบัติ พิธีกรรมเช่น การเลี้ยงผีปู่ตาและพิธีสะเดาะเคราะห์ ช่วยสร้างความมั่นคงทางจิตใจ ความสามัคคี และสะท้อนหลักกรรมในพระพุทธศาสนา “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” ในด้านการอนุรักษ์ป่า หอเจ้าปู่ตาทำให้พื้นที่รอบ ๆ ถูกยกให้เป็นเขตศักดิ์สิทธิ์ห้ามบุกรุก ขณะเดียวกันพระสงฆ์มีบทบาทนำกิจกรรมบวชป่า ปลูกป่า และใช้ป่าเป็นพื้นที่ปฏิบัติธรรม พร้อมเชื่อมโยงพลัง “บวร” (บ้าน-วัด-โรงเรียน-รัฐ) สร้างเครือข่ายการอนุรักษ์ที่เข้มแข็ง กระบวนการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าผ่านหอเจ้าปู่ตาสรุปได้ 5 ขั้นตอน ได้แก่ การศึกษาและวิเคราะห์ปัญหา การร่วมวางแผน การสร้างกิจกรรม การปฏิบัติการ และการติดตามประเมินผล ส่งผลให้เกิดการเพิ่มพื้นที่สีเขียว ความเข้มแข็งของชุมชน และการปลูกฝังคุณค่าด้านวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม โดยสรุป หอเจ้าปู่ตาจึงเป็นกลไกสำคัญที่ผสมผสานความเชื่อท้องถิ่นกับพระพุทธศาสนา และพัฒนาเป็นกลยุทธ์อนุรักษ์ป่าที่มีประสิทธิภาพและยั่งยืน

คำสำคัญ: พิธีกรรม; หอเจ้าปู่ตา; การอนุรักษ์

ABSTRACT

The research titled “Chao Poo Ta Spirit Shrine: Development of A Process for Participation in Forest Conservation by Monks and Communities In Lom Kao District Phetchabun Province” aimed to: 1) study the beliefs and rituals related to Haw Chao Poo Ta of the community, 2) analyze the roles of monks and communities in using Haw Chao Poo Ta as a social mechanism for forest conservation, and 3) develop participatory processes between monks and communities in forest conservation through the beliefs and rituals of Haw Chao Poo Ta. The study employed a mixed-method approach: documentary research, qualitative research through in-depth interviews, and action research through focus group discussions with monastic leaders, community leaders, government officials, and academics.

The results revealed that the beliefs and rituals of Haw Chao Poo Ta are traditional beliefs of the Isan people, serving as the spiritual center and social mechanism. Villagers believe that Poo Ta protects the village and wards off misfortunes. Rituals such as spirit offerings and exorcism ceremonies help create psychological security, unity, and reflect the Buddhist principle of karma: “good deeds bring good results, evil deeds bring evil results.” In terms of forest conservation, Haw Chao Poo Ta sanctifies the surrounding areas as sacred zones where encroachment is prohibited. At the same time, monks play roles in leading forest ordination, tree planting, and using forests as places for Dhamma practice, as well as linking the “BOWORN” power (home–temple–school–state) to create strong conservation networks. The participatory process of forest conservation through Haw Chao Poo Ta can be summarized into five steps: studying and analyzing problems, joint planning, creating activities, implementation, and monitoring and evaluation. These led to increasing green areas, strengthening the community, and cultivating cultural and environmental values. In conclusion, Haw Chao Poo Ta is an important mechanism that integrates local beliefs with Buddhism and can be developed into an effective and sustainable strategy for forest conservation.

Keywords: Ritual; Chao Poo Ta Spirit Shrine; Conservation

บทนำ

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งที่มีความค่าต่อสิ่งมีชีวิต เช่น มนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย เพราะถือได้ว่าทุกชีวิตล้วนเกิดขึ้นมาจากธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งป่า ซึ่งเป็นทั้งแหล่งกำเนิดและแหล่งพัฒนาการเรียนรู้ของสิ่งต่าง ๆ จนก่อให้เกิดวัฒนธรรมอันดีงามของสังคม อีกทั้งมนุษย์และสัตว์ยังอาศัยป่าเพื่อการดำรงชีวิตและการสืบพันธุ์ ดังนั้นป่าจึงผูกพันกับสิ่งมีชีวิตมาอย่างยาวนานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ในพระพุทธศาสนา ป่ามีความสำคัญต่อการพัฒนาจิตวิญญาณอย่างยิ่ง เนื่องจากการแสวงหาโมกขธรรมคือการหลุดพ้นของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เริ่มต้นขึ้นท่ามกลางป่า โดยพระองค์ทรงอาศัยความสงบของป่าเพื่อบำเพ็ญเพียรจนบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ การแสดงธรรมครั้งแรกก็เกิดขึ้น ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน อีกทั้งวัดวาอารามในยุคแรกก็ล้วนตั้งอยู่ในป่า การกำหนดเขตเพื่อกิจสงฆ์ก็อิงพื้นที่ชายป่าเป็นสำคัญ ถือเป็นวัตรที่

ช่วยฝึกฝนพัฒนาจิตใจตามหลักธุดังควัตร หากไม่มีการดำเนินตามพระธรรมวินัย ป่าไม้ย่อมถูกทำลายจนส่งผลกระทบต่อธรรมชาติและมนุษย์ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2537) ดังนั้นป่าไม้จึงเป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำรงชีวิต เพราะให้ทั้งออกซิเจน ความชุ่มชื้น ความร่มเย็น และความสงบ อีกทั้งยังเป็นสถานที่เหมาะแก่การบำเพ็ญสมณธรรม ดังปรากฏในคำสอนของพระพุทธองค์ที่ทรงเน้นให้ชาวพุทธรู้จักคุณค่าของป่าและยินดีในที่สุดเพื่อพัฒนาจิตใจ (พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส อินทปัญโญ), 2535)

เมื่อหันมามองในมิติชุมชนท้องถิ่น โดยเฉพาะภาคอีสาน “ห่อปู้ตา” หรือศาลปู้ตา ถือกำเนิดขึ้นพร้อมการตั้งหมู่บ้าน โดยนิยมสร้างไว้ในบริเวณป่าที่ร่มรื่น มีการกำหนดข้อห้ามไม่ให้บุกรุกหรือรบกวนพื้นที่และเชื่อกันว่าปู้ตาเป็นผีผู้ปกปักรักษาหมู่บ้าน ชาวบ้านจึงประกอบพิธีบูชาปู้ตาเป็นประจำ เพื่อขอความคุ้มครองทั้งด้านความปลอดภัย การทำมาหากิน และสุขภาพ (ประมวล พิมพ์, 2540) ความเชื่อนี้สะท้อนให้เห็นถึงการใช้ป่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ก่อให้เกิดความเคารพและการรักษาสมดุลธรรมชาติของชุมชน

แม้พระพุทธศาสนาจะสอนให้ใช้เหตุผล แต่ก็ยอมรับศรัทธาในสิ่งที่สมควรเชื่อเพื่อเป็นพลังขับเคลื่อนสู่ความดีงาม เช่นเดียวกับความเชื่อในห่อปู้ตาที่แม่ไม่อาจพิสูจน์เชิงประจักษ์ได้ แต่ก็มิมีบทบาทในการสร้างความสามัคคี ความกตัญญู และการยึดถือศีลธรรม ซึ่งสอดคล้องกับหลักกรรมในพระพุทธศาสนาเรื่องทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว (แสง จันทร์งาม, 2544) ดังนั้นความเชื่อเหล่านี้จึงไม่เพียงแต่หล่อหลอมวัฒนธรรมชุมชน หากยังเป็นแรงจูงใจสำคัญในการรักษาป่าและสิ่งแวดล้อมให้คงอยู่คู่กับสังคม

จากบริบทดังกล่าว ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาบทบาทของ “ห่อเจ้าปู้ตา” ในฐานะกลไกทางวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงความเชื่อท้องถิ่นกับพระพุทธศาสนา เพื่อนำไปสู่การอนุรักษ์ป่าโดยความร่วมมือระหว่างพระสงฆ์และชุมชนในอำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ โดยมุ่งศึกษา 3 ประเด็นสำคัญ ได้แก่ (1) ความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับห่อเจ้าปู้ตา (2) บทบาทของพระสงฆ์และชุมชนในการใช้ห่อเจ้าปู้ตาเป็นกลไกเพื่อการอนุรักษ์ป่า และ (3) การพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าผ่านความเชื่อและพิธีกรรมดังกล่าว ทั้งนี้ผู้วิจัยเชื่อว่าการศึกษานี้จะช่วยให้เข้าใจปัจจัยความสำเร็จและกลยุทธ์ที่ทำให้ประชาชนให้ความร่วมมือในการอนุรักษ์ป่าอย่างเป็นรูปธรรม และสามารถนำผลที่ได้ไปใช้ประโยชน์ในการวิจัยและพัฒนาต่อยอดในอนาคตได้อย่างมีคุณค่า

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับห่อเจ้าปู้ตาของชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์
2. เพื่อวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์และชุมชนในการใช้ห่อเจ้าปู้ตาเป็นกลไกทางสังคมเพื่อการอนุรักษ์ป่า
3. เพื่อพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมระหว่างพระสงฆ์และชุมชนในการอนุรักษ์ป่าผ่านความเชื่อและพิธีกรรมห่อเจ้าปู้ตา

วิธีดำเนินการวิจัย

รูปแบบวิธีวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยโดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยด้วยกัน 3 แบบ คือ 1) การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary research) การวิจัยในลักษณะนี้ผู้วิจัยจะศึกษาข้อมูลเอกสารที่ผู้วิจัยเก็บข้อมูลแล้ว 2) การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ผู้วิจัยนำแบบสัมภาษณ์ ไปสัมภาษณ์กลุ่มพื้นที่หลักที่เกี่ยวกับการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชนตามแนววิถีพุทธอำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ และ 3) แบบเชิงปฏิบัติการ (Action research) ผู้วิจัยจะใช้กระบวนการเชิงชุมชน ได้แก่ 1)

พระสงฆ์อาเภอล่มเกล้า 2) เจ้าหน้าที่รักษาป่า 3)เจ้าหน้าที่อาเภอล่มเกล้า 4) ผู้นำชุมชน 5) ผู้ทรงคุณวุฒิประจำหมู่บ้าน 6) นักวิชาการป่าไม้ การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) เพื่อกำหนดการสร้างกระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชนตามแนววิถีพุทธอาเภอล่มเกล้า จังหวัดเพชรบูรณ์ โดยเป็นลักษณะของเครือข่ายและมีขั้นตอนดังนี้

การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary research)

ผู้วิจัยได้ศึกษาหลักแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษา ดังนี้

1) เอกสารทางพระพุทธศาสนาและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง เช่น หนังสือ คำสอน และบทความทางพระพุทธศาสนาที่อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับป่า รวมทั้งเอกสารที่สะท้อนแนวคิดทางธรรมะในการใช้ชีวิตอย่างสอดคล้องกับธรรมชาติและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

2) เอกสารทางวัฒนธรรมและความเชื่อท้องถิ่น เกี่ยวกับหอยป่าและพิธีกรรมบูชาผีป่า

3) งานวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เช่น วิทยานิพนธ์ รายงานการวิจัย บทความวารสาร และเอกสารจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าและวัฒนธรรมชุมชน

การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research)

ผู้ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมากำหนดเป็นคำถามในการวิจัย จากนั้นจึงได้ลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลภาคสนามแบบสัมภาษณ์ (Interview) ซึ่งเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา และรวบรวมข้อมูล โดยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) สำหรับประชากรผู้ให้ข้อมูล หอยป่า : การพัฒนากระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชน อาเภอล่มเกล้า จังหวัดเพชรบูรณ์ โดยมีเนื้อหาสำคัญ ท่าทีและมุมมองของบุคคลและผู้บริหารองค์กรที่เกี่ยวข้องต่อการสร้างกระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชนตามแนววิถีพุทธอาเภอล่มเกล้า จังหวัดเพชรบูรณ์

การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research)

โดยการลงพื้นที่หอยป่า: การพัฒนากระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชน อาเภอล่มเกล้า จังหวัดเพชรบูรณ์ เพื่อหาข้อมูลเกี่ยวกับองค์ความรู้พื้นที่หอยป่า : การพัฒนากระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชน อาเภอล่มเกล้า จังหวัดเพชรบูรณ์ ที่จะนำมาสังเคราะห์ให้ได้ข้อมูลที่ชัดเจน มีขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาของชาวบ้านเกี่ยวกับหอยป่า: การพัฒนากระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชน อาเภอล่มเกล้า จังหวัดเพชรบูรณ์

การจัดลำดับความสำคัญและความต้องการในการสร้างกระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชนตามแนววิถีพุทธอาเภอล่มเกล้า จังหวัดเพชรบูรณ์ โดยให้ประชาชนได้เรียนรู้ของสภาพในชุมชน ซึ่งเป็นวิถีชีวิตในสังคม เพื่อใช้เป็นข้อมูลเบื้องต้นในการจัดทำและการวางแผนเพื่อการทำงานวิจัย การสร้างกระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชนตามแนววิถีพุทธอาเภอล่มเกล้า จังหวัดเพชรบูรณ์

ขั้นตอนที่ 2 การร่วมวางแผน คัดเลือกชุมชน เพื่อมาอภิปรายแสดงความคิดเห็นร่วมกันและกำหนดวัตถุประสงค์ของโครงการ การกำหนดวิธีการและแนวทางการดำเนินงาน ตลอดจนกำหนดทรัพยากรและแหล่งทรัพยากรที่จะใช้เพื่อการวิจัย

ขั้นตอนที่ 3 การร่วมสร้างกระบวนการ ในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชนตามแนววิถีพุทธอาเภอล่มเกล้า จังหวัดเพชรบูรณ์ โดยการสนับสนุนให้คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมเข้าทำกิจการต่าง ๆ เพื่อรับรู้ปัญหาและสามารถร่วมกันแก้ปัญหาได้

ขั้นตอนที่ 4 การเข้าร่วมการปฏิบัติการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชนตามแนววิถีพุทธอำเภอห่มเกล้า จังหวัดเพชรบูรณ์

ขั้นตอนที่ 5 การติดตามและประเมินผลการงานวิจัย และนำข้อมูลผลิตผลไปเป็นบทเรียนในการดำเนินการต่อไป การเปิดให้ประชาชนหรือชาวบ้านเกี่ยวข้องได้มีโอกาสเข้าร่วมการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชนตามแนววิถีพุทธอำเภอห่มเกล้า จังหวัดเพชรบูรณ์ ทั้งในด้านการพัฒนาและร่วมกับอนุรักษ์ ซึ่งก่อให้เกิดรากฐานแห่งความยั่งยืนของการพัฒนา

สรุปผลการวิจัย

1. ความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับห่อเจ้าปู่ตา ผลการวิจัยพบว่า ความเชื่อเรื่องห่อเจ้าปู่ตาเป็นคติความเชื่อที่สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษของชาวอีสาน โดยมีลักษณะเป็นความเชื่อเกี่ยวกับ “ผีปู่ตา” ผู้คุ้มครองหมู่บ้าน ชาวบ้านเชื่อว่าปู่ตาจะช่วยปัดเป่าภัยพิบัติ คุ้มครองให้ครอบครัวอยู่เย็นเป็นสุข มีความอุดมสมบูรณ์ และฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล การประกอบพิธีกรรมบูชาปู่ตาถือเป็นกิจกรรมสำคัญที่คนทั้งหมู่บ้านร่วมกันปฏิบัติเป็นประจำ โดยมักจัดขึ้นในช่วงเดือนหกถึงเดือนเจ็ดก่อนการไถ่ทำนา

พิธีกรรมดังกล่าวมีการจัดเตรียมอาหาร เครื่องเซ่นไหว้ ดอกไม้ ธูปเทียน และการขอพรจากปู่ตา ทั้งเพื่อความมั่นคงปลอดภัยของหมู่บ้านและเพื่อแสดงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ ความเชื่อและพิธีกรรมเหล่านี้มิได้เป็นเพียงการสืบทอดวัฒนธรรม หากยังสะท้อนให้เห็นถึงความสามัคคี ความสัมพันธ์ของชุมชน และการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข อีกทั้งยังสอดคล้องกับหลักกรรมในพระพุทธศาสนาที่ว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” ซึ่งเป็นแรงจูงใจทางศีลธรรมให้ชาวบ้านดำรงตนอยู่ในกรอบคุณธรรมของสังคม

2. บทบาทของพระสงฆ์และชุมชนในการอนุรักษ์ป่า ห่อเจ้าปู่ตามีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงความเชื่อกับการอนุรักษ์ป่า โดยพื้นที่รอบห่อเจ้าปู่ตาถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ห้ามบุกรุกหรือตัดไม้ส่งผลให้ป่ารอบ ๆ ห่อได้รับการคุ้มครองโดยธรรมชาติ ในมิตินี้ พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนกิจกรรมร่วมกับชุมชน ทั้งการจัดพิธีบวชป่า การปลูกป่า และการใช้พื้นที่ป่าเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม เพื่อเสริมสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม

พระสงฆ์ยังทำหน้าที่เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ เชื่อมโยงเครือข่ายระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน และหน่วยงานของรัฐ หรือ “พลังบวร” ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่า ผลการวิจัยพบว่าบทบาทของพระสงฆ์และชุมชนสอดคล้องกับแนวคิดทางนิเวศวิทยาและหลักพุทธธรรมที่ถือว่าป่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และเหมาะสมแก่การบำเพ็ญสมณธรรม การมีส่วนร่วมของชุมชนเกิดขึ้นจากศรัทธาและความเชื่อร่วมกัน ทำให้เกิดพลังสังคมในการปกป้องรักษาป่า และก่อให้เกิดเครือข่ายการอนุรักษ์ที่เข้มแข็งและยั่งยืน

3. การพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่า จากผลการวิจัย การพัฒนากระบวนการอนุรักษ์ป่าผ่านห่อเจ้าปู่ตาสามารถสรุปเป็น 5 ขั้นตอนหลัก ได้แก่

การศึกษาและวิเคราะห์ปัญหา สำรวจความคิดเห็นและความต้องการของชาวบ้านเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่า และสะท้อนปัญหาที่เผชิญอยู่จริงในปัจจุบัน

การร่วมวางแผน คัดเลือกพื้นที่เป้าหมายและวางแผนแนวทางร่วมกันระหว่างพระสงฆ์ ชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

การสร้างกิจกรรมและกระบวนการ จัดกิจกรรมต่าง ๆ เช่น พิธีกรรมบูชาปู่ตาควบคู่กับการปลูกป่า การอบรมเชิงพุทธวิถี และการเผยแพร่ความรู้ด้านสิ่งแวดล้อม

การปฏิบัติการร่วมกัน ลงมือทำกิจกรรมจริง เช่น ฟื้นฟูป่า การจัดทำป่าชุมชน การบวชป่า และการสร้างพื้นที่เรียนรู้

การติดตามและประเมินผล เปิดโอกาสให้ชาวบ้านสะท้อนความคิดเห็น และนำผลการประเมินไปปรับปรุงเพื่อพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการดังกล่าวไม่เพียงสร้างการอนุรักษ์ป่าที่เป็นรูปธรรม แต่ยังเสริมสร้างความเข้มแข็งของเครือข่ายชุมชน และวางรากฐานของการพัฒนาที่ยั่งยืนในมิติสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม และสังคม งานวิจัยนี้ชี้ให้เห็นว่า “หอเจ้าปู่ตา” เป็นกลไกสำคัญที่ผสมผสานความเชื่อท้องถิ่นเข้ากับพระพุทธศาสนา และนำไปสู่การอนุรักษ์ป่าผ่านการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์และชุมชน กระบวนการที่เกิดขึ้นไม่เพียงแต่สร้างผลเชิงรูปธรรมต่อการคุ้มครองสิ่งแวดล้อม แต่ยังสร้างพลังทางสังคมที่ช่วยปลูกฝังคุณค่าทางวัฒนธรรม ความสามัคคี และความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ งานวิจัยนี้จึงสะท้อนให้เห็นว่า ความเชื่อทางวัฒนธรรมและพุทธวิถีสามารถพัฒนาเป็นกลยุทธ์การอนุรักษ์ที่มีประสิทธิภาพและยั่งยืนต่อไปในอนาคต

อภิปรายผลการวิจัย

อภิปรายผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับหอเจ้าปู่ตาของชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ โดยสามารถนำเสนอได้ดังนี้

ผลการวิจัยสะท้อนให้เห็นว่า ความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับหอเจ้าปู่ตา เป็นรากฐานทางวัฒนธรรมที่สืบทอดจากบรรพบุรุษของชาวอีสานมาอย่างยาวนาน โดยมีลักษณะเป็นความเชื่อใน “ผีปู่ตา” ผู้ทำหน้าที่คุ้มครองหมู่บ้านและชุมชนให้ร่มเย็นเป็นสุข ชาวบ้านเชื่อว่าการบูชาปู่ตาจะช่วยปัดเป่าภัยพิบัติ ทำให้ครอบครัวอยู่เย็นเป็นสุข มีความอุดมสมบูรณ์ และฝนตกต้องตามฤดูกาล พิธีกรรมนี้ยังเป็นเครื่องมือที่ช่วยสร้างความสามัคคีและความผูกพันทางสังคมผ่านการมีส่วนร่วมของทุกครัวเรือนในชุมชน อย่างไรก็ตาม งานวิจัยยังพบความแตกต่างในทำที่ต่อพิธีกรรมของชาวบ้านบางกลุ่ม โดยบางคนยึดหลักกาลามสูตรในพระพุทธศาสนา ซึ่งสอนว่า “อย่าเชื่อเพียงเพราะเป็นประเพณีหรือคำบอกเล่า แต่ควรเชื่อเมื่อได้เห็นและพิสูจน์ด้วยตนเอง” ทำให้ชาวบ้านกลุ่มนี้ในระยะแรกไม่เชื่อในพิธีกรรมบูชาปู่ตา แต่เมื่อได้เข้ามามีส่วนร่วมกิจกรรมชุมชน เช่น การจัดเตรียมอาหารคาวหวาน การทำพิธีสะเดาะเคราะห์ด้วยกระທกากกล้วยที่บรรจุเครื่องเซ่นต่าง ๆ เพื่อส่งเคราะห์ร้ายออกไป ชาวบ้านพบว่าพิธีกรรมดังกล่าวมีคุณค่าเชิงสังคมและจิตใจ เพราะช่วยให้ครอบครัวรู้สึกมั่นคงและมีความสุขมากขึ้น เมื่อเกิดประสบการณ์ตรงจึงเปลี่ยนทัศนคติจากความไม่เชื่อไปสู่การยอมรับและปฏิบัติตาม อีกทั้งยังถ่ายทอดความเชื่อนี้แก่ลูกหลานในฐานะมรดกทางวัฒนธรรม ไม่ใช่เพียงเรื่องมโนาย แต่เป็นการสืบสานขนบธรรมเนียมที่หล่อหลอมความเป็นชุมชน

แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับงานของพระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ (2536) ที่อธิบายว่า คติความเชื่อเรื่องเจ้าภูมิ เจ้าไพร เจ้าเขา ผีนางงาไม้ และผีปู่ตา เป็นระบบความเชื่อที่คนอีสานถือปฏิบัติมาแต่โบราณ โดยเมื่อมีการตั้งหมู่บ้านใหม่ มักเลือกชัยภูมิที่มีป่าไม้ร่มรื่นและสร้างหอปู่ตาขึ้นเพื่อเป็นศูนย์กลางทางจิตใจของชุมชน ซึ่งทำหน้าที่เป็นเทวาคารักษ์คุ้มครองหมู่บ้านและปศุสัตว์ให้อยู่เย็นเป็นสุข แนวคิดนี้สะท้อนให้เห็นว่าความเชื่อในผีปู่ตาไม่ได้เป็นเพียงเรื่องเหนือธรรมชาติ แต่ทำหน้าที่เชิงสังคมวัฒนธรรมและนิเวศวิทยาในการปกป้องรักษาทั้งชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติ

นอกจากนี้ยังสัมพันธ์กับงานศึกษาของพระธีรพงศ์ ธีรปัญญา และคณะ (2564) ที่เสนอว่า การรักษาป่าชุมชนในอีสานอาศัยความเชื่อแบบ “ผี-พราหมณ์-พุทธ” โดยการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่ป่าผ่านพิธีกรรมบวงสรวง เป็นกุศโลบายให้ชาวบ้านเคารพและไม่บุกรุกป่า ส่งผลให้ป่าชุมชนได้รับการคุ้มครองอย่างยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับข้อค้นพบของงานวิจัยที่ว่า พิธีกรรมการบูชาหอเจ้าปู่ตาไม่เพียงเป็นมิติความเชื่อ แต่ยังเป็นกลไกในการควบคุมพฤติกรรมของชุมชนและรักษาความสมดุลระหว่างคนกับธรรมชาติ

กล่าวโดยสรุป การอภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 แสดงให้เห็นว่า ความเชื่อและพิธีกรรมการบูชาหอเจ้าปู่ตาเป็นทั้งเครื่องมือทางวัฒนธรรมที่ช่วยสืบสานความศรัทธาในบรรพบุรุษ และเป็นกลไกทางสังคมที่สร้างความสามัคคีและความมั่นคงทางจิตใจแก่ชุมชน อีกทั้งยังเป็นส่วนสำคัญในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ให้คงอยู่สืบไป

อภิปรายผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 บทบาทของพระสงฆ์และชุมชนในการอนุรักษ์ป่าผ่านหอเจ้าปู่ตา ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่าหอเจ้าปู่ตาเป็นสัญลักษณ์ทางความเชื่อที่มีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชน โดยพื้นที่รอบหอเจ้าปู่ตาถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ห้ามตัดไม้หรือบุกรุก ซึ่งช่วยให้ผืนป่าได้รับการคุ้มครองโดยไม่ต้องพึ่งพากฎหมายเพียงอย่างเดียว แต่ใช้พลังทางวัฒนธรรมและศรัทธาเป็นกลไกคุ้มครองสิ่งแวดล้อม พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณ โดยดำเนินกิจกรรมทางสังคมร่วมกับชุมชน เช่น การจัดพิธีบวชป่า การปลูกป่า และการใช้พื้นที่ป่าเป็นสถานที่บำเพ็ญสมณธรรม ซึ่งเป็นการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมแก่ชาวบ้าน พร้อมทั้งขยายเครือข่าย “พลังบวร” (บ้าน-วัด-โรงเรียน-รัฐ) เพื่อเชื่อมโยงให้ทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมในการปกป้องรักษาป่า เกิดเป็นพลังสังคมที่เสริมความเข้มแข็งของชุมชนและสร้างเครือข่ายอนุรักษ์ที่ยั่งยืน

การวิจัยยังพบว่าปัญหาการทำลายธรรมชาติจากการตัดไม้ทำลายป่า การแผ้วถางพื้นที่เพื่อการเกษตร และการขยายตัวของชุมชนส่งผลให้เกิดภาวะแห้งแล้ง น้ำท่วม และความแปรปรวนของภูมิอากาศ ประชาชนจำนวนไม่น้อยในระยะแรกกลับไม่ใส่ใจต่อปัญหาสิ่งแวดล้อม แต่เมื่อได้รับการส่งเสริมจากพระสงฆ์และการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้ เช่น หลักศีลและวินัย รวมถึงการสร้างความรู้ความเข้าใจผ่านการอบรม ทำให้ประชาชนเกิดจิตสำนึกใหม่ เห็นถึงผลกระทบของการทำลายธรรมชาติ และเริ่มหันมาอนุรักษ์ป่าเพื่อประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน

ผลดังกล่าวสอดคล้องกับงานวิจัยของ ภัทรพร สิริกาญจน์ (2535) ที่ชี้ให้เห็นว่าพระสงฆ์ผู้มีศีลและวินัยอย่างเคร่งครัดย่อมไม่ทำลายชีวิตหรือสิ่งแวดล้อม แต่กลับมีบทบาทสำคัญในการทะนุบำรุงสิ่งแวดล้อมให้เจริญงอกงาม อีกทั้งยังตรงกับงานของ ณัฐนันท์ จิรภิกขุ (2565) ที่เสนอว่าพระสงฆ์ในสังคมไทยมีส่วนสำคัญในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม โดยการบวชป่า การอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ และการจัดทำป่าชุมชน ซึ่งช่วยสร้างจิตสำนึกและขยายพื้นที่สีเขียวให้คงอยู่ นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับวิทยานิพนธ์ของ พระมหาวิระชัย นามแก้ว (2555) ที่ยืนยันว่าการนำหลักธรรมสิ่งแวดล้อมในพระไตรปิฎกมาประยุกต์ใช้ สามารถเปลี่ยนพฤติกรรมและทัศนคติของชาวบ้านต่อการดูแลทรัพยากรธรรมชาติได้จริง

ดังนั้น บทบาทของหอเจ้าปู่ตา พระสงฆ์ และชุมชนในการอนุรักษ์ป่าจึงมิได้เป็นเพียงพิธีกรรมทางความเชื่อ แต่ยังเป็นกระบวนการบูรณาการศาสนา วัฒนธรรม และการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ช่วยสร้างพลังสังคมเพื่อความยั่งยืนทั้งด้านธรรมชาติและคุณค่าทางวัฒนธรรม (ภัทรพร สิริกาญจน์, 2535)

อภิปรายผลจากการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 การพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่า ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนากระบวนการอนุรักษ์ป่าผ่านหอเจ้าปู่ตาได้สะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่าง “ความเชื่อทางวัฒนธรรม” กับ “การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม” โดยสามารถจัดกระบวนการออกเป็น 5 ขั้นตอนสำคัญ ได้แก่ 1) การศึกษาและวิเคราะห์ปัญหา 2) การร่วมวางแผน 3) การสร้างกิจกรรมและกระบวนการ 4) การปฏิบัติการณ์ร่วมกัน และ 5) การติดตามและประเมินผล กระบวนการนี้ไม่เพียงแต่สร้างผลลัพธ์เชิงรูปธรรมด้านการอนุรักษ์ป่า แต่ยังเป็นพลังทางสังคมที่ช่วยสร้างความเข้มแข็งของเครือข่ายชุมชน รวมถึงการปลูกฝังคุณค่าด้านวัฒนธรรมและความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ

ทั้งนี้ เมื่อเปรียบเทียบกับสภาพจริงของชุมชนในอำเภอลำสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ พบว่าการบุกรุกป่าและการตัดไม้ส่งผลกระทบต่ออย่างรุนแรง เช่น ความแห้งแล้ง น้ำท่วมในฤดูฝน และผลผลิตทางการเกษตร

ลดลง ซึ่งทำให้ชาวบ้านขาดรายได้ อย่างไรก็ตาม การน้อมนำหลักธรรมและคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา เข้ามาเชื่อมโยงกับพิธีกรรม เช่น พิธีบวชต้นไม้ ทอดผ้าป่าพันธุ์ไม้ และพิธีปลูกต้นไม้ ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงบวก โดยพระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นผู้นำจิตวิญญาณ โน้มน้าวชาวบ้านให้เข้ามามีส่วนร่วม และร่วมกันสร้างกิจกรรมที่ช่วยเพิ่มพื้นที่สีเขียวในชุมชน

ผลลัพธ์ดังกล่าวสอดคล้องกับงานวิจัยของ ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ และคณะ (2534) ที่ชี้ว่า พระพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญต่อการอนุรักษ์ป่าไม้ เนื่องจากป่าเป็นสถานที่สำคัญในการบำเพ็ญสมณธรรม และเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตชาวพุทธ งานวิจัยดังกล่าวยังเสนอว่าการแสดงความเคารพและความกตัญญูต่อป่าไม้และต้นไม้ ถือเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูต่อบุคคลที่ต่อพระพุทธองค์เอง นอกจากนี้ ยังสอดคล้องกับการศึกษาของ สหัทธยา วิเศษ และคณะ (2567) ที่พบว่า การพัฒนากิจกรรมอนุรักษ์วัฒนธรรมและทรัพยากรธรรมชาติสามารถประสบความสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อมีการบูรณาการพลังจากทุกภาคส่วนในชุมชน ทั้ง พระสงฆ์ โรงเรียน องค์กรท้องถิ่น และภาคประชาชน

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า “หอเจ้าปู่ตา” ไม่เพียงเป็นศูนย์รวมทางจิตวิญญาณของชุมชน แต่ยังทำหน้าที่เป็นกลไกเชื่อมโยงความเชื่อท้องถิ่นกับการปกป้องสิ่งแวดล้อม โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้นำและเป็นแกนกลางในการขับเคลื่อนให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างเป็นระบบ กระบวนการนี้จึงเป็นแนวทางที่สะท้อนให้เห็นว่า “ความเชื่อทางวัฒนธรรม” และ “หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา” สามารถพัฒนาเป็นกลยุทธ์การอนุรักษ์ป่าที่มีประสิทธิภาพและยั่งยืนได้

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

การวิจัยเรื่อง หอเจ้าปู่ตา : การพัฒนากระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์ และชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ ได้ก่อให้เกิดองค์ความรู้ที่สำคัญใน 3 มิติหลัก ดังนี้

1. มิติความเชื่อและพิธีกรรม

เชิงวัฒนธรรม ความเชื่อเรื่องผีปู่ตาเป็น “ทุนทางวัฒนธรรม” (Cultural Capital) ที่ชุมชนใช้สืบสานอัตลักษณ์และความผูกพันกับบรรพบุรุษ โดยการบูชาไม่ใช่เพียงศรัทธาเชิงศาสนา แต่เป็น “ภาษาสังคม” ที่ทุกคนเข้าใจร่วมกันว่าเป็นเครื่องมือเชื่อมโยงคนในชุมชนให้ทำกิจกรรมร่วมกัน

เชิงจิตวิทยาสังคม พิธีกรรม เช่น การสะเดาะเคราะห์ ไม่เพียงเป็นการแก้เคล็ด แต่ยังทำให้ครอบครัวรู้สึกว่ามี “พื้นที่ปลอดภัยทางจิตใจ” ลดความกังวลและเสริมพลังใจในการดำเนินชีวิต

เชิงการเรียนรู้ ชุมชนบางส่วนที่ไม่เชื่อ (ตามกาลามสูตร) เมื่อได้เข้ามามีส่วนร่วมจริง พบว่าพิธีกรรมมีคุณค่าเชิงสังคมและวัฒนธรรมมากกว่าที่คาดไว้ สะท้อนถึงการเรียนรู้แบบ “ปฏิบัติและประจักษ์” (Experiential Learning)

หอเจ้าปู่ตาถูกตระหนักรู้ว่าเป็นศูนย์รวมจิตใจและกลไกทางสังคมของชุมชนอีสาน ความเชื่อเรื่อง “ผีปู่ตา” สะท้อนให้เห็นการผสมผสานระหว่างศรัทธาต่อบรรพบุรุษกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา พิธีกรรมบูชา เช่น การเลี้ยงผีปู่ตาและการสะเดาะเคราะห์ ไม่เพียงสร้างความมั่นคงทางจิตใจและความสามัคคี หากยังทำหน้าที่เป็นระบบคุณค่าที่ควบคุมพฤติกรรมทางสังคม สอดคล้องกับหลักกรรมในพระพุทธศาสนาที่ชี้ให้เห็นผลของการกระทำ องค์ความรู้ส่วนนี้แสดงให้เห็นว่าความเชื่อพื้นบ้านสามารถพัฒนาเป็นทุนทางวัฒนธรรมเพื่อใช้สร้างเสถียรภาพและความร่วมมือในสังคมได้

2. มิติการอนุรักษ์ป่าโดยพระสงฆ์และชุมชน

พระสงฆ์ในฐานะผู้นำจิตวิญญาณและสิ่งแวดล้อม จากเดิมที่พระสงฆ์มีบทบาทหลักทางศาสนา งานวิจัยนี้ชี้ว่าพระสงฆ์สามารถ “ขยายบทบาท” ไปสู่การอนุรักษ์ป่า โดยใช้สถานะความศรัทธาเป็นตัวขับเคลื่อน เช่น พิธีบวชป่า หรือการใช้ป่าเป็นพื้นที่ปฏิบัติธรรม

พลังบวร (บ้าน-วัด-โรงเรียน-รัฐ) งานวิจัยนี้สะท้อนว่า การอนุรักษ์ป่าจะยั่งยืนได้ต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกภาคส่วน พระสงฆ์เป็นตัวกลางที่เชื่อมโยงครอบครัว (บ้าน) การศึกษา (โรงเรียน) และนโยบาย/ทรัพยากร (รัฐ) มารวมพลังกับชุมชน

ผลเชิงสิ่งแวดล้อม พื้นที่รอบหอยเจ้าปู่ตาถูกยกให้เป็นเขตศักดิ์สิทธิ์ ทำให้เกิด “เขตอนุรักษ์โดยธรรมชาติ” ที่ชาวบ้านช่วยกันปกป้องโดยไม่ต้องใช้กฎหมายบังคับ

หอยเจ้าปู่ตาทำหน้าที่เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ห้ามบุกรุกหรือทำลาย ส่งผลให้ป่ารอบศาลเจ้าปู่ตาได้รับการคุ้มครองโดยธรรมชาติ บทบาทของพระสงฆ์มีความโดดเด่นในฐานะผู้นำจิตวิญญาณ ผู้เชื่อมโยงบ้าน วัด โรงเรียน และภาครัฐเข้าด้วยกัน ผ่านกิจกรรมบวชป่า การปลูกป่า และการใช้ป่าเป็นพื้นที่บำเพ็ญสมณธรรม ทำให้เกิดการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมในหมู่บ้าน และพัฒนาเป็นเครือข่ายอนุรักษ์ที่มีพลังและยั่งยืน องค์ความรู้ในมิตินี้ชี้ให้เห็นว่าการผนวกศาสนากับวัฒนธรรมสามารถเป็นกลไกที่มีประสิทธิภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

3. มิติการพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วม

5 ขั้นตอนที่เกิดขึ้น (ศึกษา-วางแผน-สร้างกิจกรรม-ปฏิบัติการ-ประเมินผล) ทำให้เห็นว่า งานอนุรักษ์ป่าไม่ได้เกิดขึ้นเพียงครั้งเดียว แต่เป็น “วงจรพัฒนา” ที่ต่อเนื่องและเรียนรู้ได้ตลอดเวลา (Learning Cycle)

ผลที่ได้ : นอกจากจะได้พื้นที่ป่าที่เพิ่มขึ้น ยังได้ “ชุมชนที่มีพลัง” เพราะคนทุกกลุ่มได้มีส่วนร่วม ตั้งแต่เด็ก วัยทำงาน ผู้สูงอายุ ไปจนถึงหน่วยงานภายนอก

การปลูกฝังคุณค่า : ชุมชนไม่ได้เพียงรักษาป่า แต่ยังได้เรียนรู้ว่าป่าคือรากฐานชีวิต เช่น ป่าให้สมุนไพร ป่าเป็นที่พักใจ และป่าเป็นแหล่งวัฒนธรรม

การวิจัยได้สร้างกระบวนการอนุรักษ์ป่าที่มีส่วนร่วมอย่างเป็นระบบ ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน ได้แก่ การศึกษาและวิเคราะห์ปัญหา การร่วมวางแผน การสร้างกิจกรรม การปฏิบัติการ และการติดตามประเมินผล กระบวนการดังกล่าวสร้างผลลัพธ์เชิงรูปธรรม ได้แก่ การเพิ่มพื้นที่สีเขียว การเสริมสร้างเครือข่ายชุมชน และการปลูกฝังคุณค่าทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม ความรู้ที่ได้ชี้ให้เห็นว่าการพัฒนาอย่างยั่งยืนจำเป็นต้องเริ่มจากกระบวนการที่เปิดโอกาสให้ทุกภาคส่วน โดยเฉพาะพระสงฆ์และประชาชน เข้ามามีบทบาทร่วมกันในการดูแลทรัพยากร

การอธิบายเชิงคุณค่า (ใน 4 มิติ)

เศรษฐกิจ การอนุรักษ์ป่าผ่านพิธีกรรมและโครงการทำให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม-ศาสนา นำรายได้เสริมเข้าชุมชน

สังคม ความสัมพันธ์ระหว่างพระ-โยม และคนในชุมชนแน่นแฟ้นขึ้น เกิดความสามัคคีและการเรียนรู้ร่วมกัน

สิ่งแวดล้อม การปลูกป่า บวชป่า และฟื้นฟูพื้นที่สีเขียว สร้างระบบนิเวศที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

วัฒนธรรม หอยเจ้าปู่ตาเป็นศูนย์รวมพิธีกรรมและวัฒนธรรม ทำให้เกิดการสืบทอดประเพณี และการเรียนรู้ข้ามรุ่น

กล่าวโดยสรุป จากความเชื่อพิธีกรรมการบูชาปูตาของชุมชนตำบลหล่มเก่า ที่สืบทอดกันมาเป็นเวลาช้านานตั้งแต่บรรพบุรุษ การศึกษาวิจัยเรื่อง หอเจ้าปูตา : การพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ พบว่า หอเจ้าปูตาไม่เพียงเป็นศูนย์รวมจิตใจและคติความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนอีสาน หากยังทำหน้าที่เป็นกลไกทางสังคมที่หล่อหลอมให้ชาวบ้านดำรงอยู่ร่วมกันด้วยความศรัทธา ความกตัญญู และความสามัคคี พิธีกรรมบูชาปูตาที่สืบทอดต่อเนื่อง เช่น การเลี้ยงผีปูตาและการสะเดาะเคราะห์ ช่วยสร้างความมั่นคงทางจิตใจและความสัมพันธ์ภายในชุมชน อีกทั้งยังสะท้อนแนวคิดทางพุทธศาสนาที่เน้นผลแห่งการกระทำ ทำให้พิธีกรรมกลายเป็นเครื่องมือในการควบคุมพฤติกรรมและสร้างกรอบคุณธรรมแก่สังคม

ในด้านการอนุรักษ์ป่า งานวิจัยชี้ว่าพื้นที่รอบหอเจ้าปูตาถูกยกเป็นเขตศักดิ์สิทธิ์ที่ห้ามบุกรุกหรือตัดไม้ ส่งผลให้ป่าชุมชนได้รับการคุ้มครองอย่างเป็นธรรมชาติ ขณะเดียวกัน พระสงฆ์ได้ขยายบทบาทจากผู้นำทางศาสนาไปสู่การเป็นผู้นำจิตวิญญาณด้านสิ่งแวดล้อม โดยดำเนินกิจกรรม เช่น การบวชป่า การปลูกป่า และการใช้ป่าเป็นพื้นที่ปฏิบัติธรรม พร้อมทั้งเชื่อมโยงเครือข่ายความร่วมมือระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน และภาครัฐ เพื่อสร้างพลังสังคมในการปกป้องรักษาทรัพยากรธรรมชาติ

ส่วนกระบวนการมีส่วนร่วมที่พัฒนาขึ้น สามารถสรุปได้เป็น 5 ขั้นตอน ได้แก่ การศึกษาและวิเคราะห์ปัญหา การร่วมวางแผน การสร้างกิจกรรม การลงมือปฏิบัติ และการติดตามประเมินผล ซึ่งไม่เพียงสร้างผลลัพธ์เชิงรูปธรรมด้านการเพิ่มพื้นที่สีเขียวและการฟื้นฟูระบบนิเวศ แต่ยังสร้างความเข้มแข็งของเครือข่ายชุมชน เสริมสร้างคุณค่าด้านวัฒนธรรม ความสามัคคี และจิตสำนึกต่อสิ่งแวดล้อม

โดยภาพรวม งานวิจัยนี้สะท้อนว่า “หอเจ้าปูตา” เป็นกลไกสำคัญที่ผสมผสานความเชื่อท้องถิ่นเข้ากับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เพื่อขับเคลื่อนการอนุรักษ์ป่าอย่างมีส่วนร่วม เกิดเป็นต้นแบบของการพัฒนาที่ยั่งยืนที่สอดคล้องกับทั้งมิติศาสนา วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และสังคมอย่างสมดุล

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. บูรณาการความเชื่อท้องถิ่นกับนโยบายการอนุรักษ์ป่า

หน่วยงานภาครัฐควรนำความเชื่อเรื่องหอเจ้าปูตาและพิธีกรรมดั้งเดิมมาผนวกเข้ากับแผนงานการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในระดับท้องถิ่น เพื่อใช้เป็นกลไกเชิงวัฒนธรรมที่เสริมสร้างความตระหนักรู้และจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าอย่างยั่งยืน

2. สนับสนุนบทบาทพระสงฆ์ในฐานะผู้นำจิตวิญญาณด้านสิ่งแวดล้อม

ภาครัฐและองค์กรศาสนาควรจัดโครงการอบรมและสนับสนุนพระสงฆ์ให้มีความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมและการจัดการทรัพยากร เพื่อให้สามารถทำหน้าที่ขับเคลื่อนกิจกรรมอนุรักษ์ป่าควบคู่กับการเผยแผ่หลักธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3. สร้างเครือข่าย “พลังบวร” ระดับชุมชน

ควรส่งเสริมการทำงานร่วมกันระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อสร้างความเข้มแข็งในการดูแลรักษาป่า โดยจัดตั้งคณะกรรมการหรือคณะทำงานร่วมที่มีบทบาทในการกำหนดแนวทางการอนุรักษ์และติดตามผลอย่างต่อเนื่อง

4. พัฒนาเศรษฐกิจชุมชนควบคู่การอนุรักษ์ป่า

ภาครัฐควรสนับสนุนการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม โดยใช้หอเจ้าปู่ตาเป็นศูนย์กลางกิจกรรม เช่น การจัดงานบุญประเพณี การบวชป่าเชิงท่องเที่ยว และการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น เพื่อสร้างรายได้และแรงจูงใจในการอนุรักษ์ป่า

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. ศึกษาการเปรียบเทียบหอเจ้าปู่ตาในพื้นที่ต่าง ๆ
ควรมีการวิจัยเปรียบเทียบความเชื่อและพิธีกรรมหอเจ้าปู่ตาในจังหวัดอื่น ๆ ของภาคอีสาน เพื่อวิเคราะห์รูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนที่แตกต่าง และสร้างองค์ความรู้เชิงเปรียบเทียบในมิติวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม
2. การวิจัยเชิงปริมาณเกี่ยวกับผลกระทบทางเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม
ควรเก็บข้อมูลเชิงปริมาณ เช่น การเพิ่มขึ้นของพื้นที่สีเขียว รายได้จากการท่องเที่ยว และผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม เพื่อยืนยันผลการวิจัยเชิงคุณภาพและสร้างฐานข้อมูลเชิงประจักษ์ที่ชัดเจนยิ่งขึ้น
3. ศึกษาบทบาทคนรุ่นใหม่ในการสืบทอดความเชื่อและการอนุรักษ์
ควรมีการศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของเยาวชนในการสืบทอดพิธีกรรมหอเจ้าปู่ตา และการใช้เทคโนโลยีสื่อสารสมัยใหม่ในการสร้างเครือข่ายอนุรักษ์ป่า
4. พัฒนารอบแนวคิดเชิงบูรณาการระหว่างศาสนา วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม
งานวิจัยในอนาคตควรเน้นการสร้าง framework หรือ model ที่ชัดเจนในการบูรณาการความเชื่อท้องถิ่น หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน เพื่อนำไปใช้เป็นต้นแบบการพัฒนาชุมชนในพื้นที่อื่น

บรรณานุกรม

- ประมวล พิมเสน. (2540). *ของดีอีสาน*. ขอนแก่น: สภาวัฒนธรรมจังหวัดขอนแก่น สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดขอนแก่น.
- พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส อินทปญโญ). (2535). พระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่า. *นิตยสารเสขิยธรรม*. 9(2), 18.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2537) *คนไทยกับป่า*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก.
- แสง จันทร์งาม. (2544). *พุทธศาสนวิทยา*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพมหานคร: บริษัท สร้างสรรค์บุ๊คจำกัด.
- ภัทรพร สิริกาญจน. (2535). *หน้าที่ของพระสงฆ์ตามพุทธบัญญัติ : แนวคิดและบทบาทของพระคำเขียน*
สุวณโณ ในการพัฒนาชุมชน. (รายงานการวิจัย). สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- ณัฐนันท์ จิรภิณมิตร. (2565). บทบาทพระสงฆ์กับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า. *วารสารวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง*, 11(1), 248–252.
- พระมหาวิรัช นามแก้ว. (2555). *วัดกับการจัดการสิ่งแวดล้อม: วัดป่ายาง ม.4 ต.ท่าจั่ว อ.เมืองฯ จ. นครศรีธรรมราช*. (วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการสิ่งแวดล้อม). มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ. (2536). *วัฒนธรรมพื้นบ้านคติความเชื่อ*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระธีรพงศ์ ธีรปญโญ, จรัส ลีกา, พระมหาประทีป อภิวิมลโน และพระมหาจิณกมล อภิตโน. (2564). การรักษาป่าชุมชนด้วยแนวคิดผี พราหมณ์ พุทธ. *วารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาขอนแก่น*, 8(4), 108–118.

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ และคณะ. (2534). พระพุทธศาสนาเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สัททยา วิเศษ, ชูชาติ สุทธะ และสมจันท์ ศรีปรีชยานนท์. (2567). การอนุรักษ์และสืบสานมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม: กรณีศึกษาประเพณีฟังธรรมขอนแก่น จังหวัดเชียงราย. *วารสารวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง*, 13(1), 85–101.

UNESCO. (2003). *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Paris: UNESCO.